

שיטת רש"י בפסול סוכה הגבוהה מעשרים אמה

אבישי מימון

- א. פתיחה
- ב. מחלוקת רבי יהודה וחכמים
- ג. סוכה תחת סוכה
- ד. בא למעטה
- ה. הוצין
- ו. דין 'פסל היוצא מן הסוכה'
- ז. איצטבא
- ח. סיכום

א. פתיחה

הדין הראשון הנדון במסכת סוכה הוא גובהה המרבי של הסוכה. דין זה מקבל התייחסויות שונות בכמה סוגיות לאורך המסכת. הסוגיות השונות אינן מציגות תמונה ברורה לגבי דין זה, דבר שבא לידי ביטוי במחלוקות הראשונים הרבות בסוגיות אלו. בעזרת עיון בסוגיות ובשיטות הראשונים, ננסה לברר את דרכו של רש"י בהבנת גדרי הדין ומהותו.

ב. מחלוקת רבי יהודה וחכמים

בתחילת המסכת נחלקים רבי יהודה וחכמים האם סוכה הגבוהה מעשרים אמה כשרה:

סוכה שהיא גבוהה למעלה מעשרים אמה פסולה ורבי יהודה מכשיר.

(סוכה ב, א)

נעסוק בהסברו של רבא על מחלוקת רבי יהודה וחכמים, שנפסק להלכה:

ורבא אמר: מהכא בסכת תשבו שבעת ימים. אמרה תורה: כל שבעת הימים צא מדירת קבע ושב בדירת עראי. עד עשרים אמה – אדם עושה דירתו דירת עראי, למעלה מעשרים אמה – אין אדם עושה דירתו דירת עראי, אלא דירת קבע. אמר ליה אביי: אלא מעתה, עשה מחיצות של ברזל וסיכך על גבן – הכי נמי דלא הוי סוכה?

אמר ליה, הכי קאמינא לך: עד עשרים אמה, דאדם עושה דירתו דירת עראי, כי עביד ליה דירת קבע – נמי נפיק. למעלה מעשרים אמה, דאדם עושה דירתו דירת קבע, כי עביד ליה דירת עראי – נמי לא נפיק.

(סוכה ב, א)

רבא סובר שביסוד מחלוקת רבי יהודה וחכמים עומדות שתי תפיסות בנוגע לסוכה: האם הסוכה היא דירת קבע או דירת עראי. הוא מסביר שסיבת פסול סוכה הגבוהה מעשרים אמה היא שסוכה בגובה כזה היא דירת קבע¹. אביי מקשה שאם כך ייצא כי סוכה נמוכה העשויה מדפנות ברזל אמורה להיפסל משום שהיא דירת קבע.

רבא עונה שדרך בני אדם לעשות דירות עראי עד עשרים אמה, ולכן דירה הגבוהה מעשרים פסולה לסוכה. לא ברור כיצד דבריו ענו על קושיית אביי, שכן באותו אופן אין דרך בני אדם לעשות דירת עראי עם מחיצות ברזל. בנוסף, לא ברור איך קבע רבא את גובה עשרים אמה כנקודת המעבר בין דירת עראי לדירת קבע.

נראה שמסיבות אלו רש"י מסביר את דברי רבא באופן הבא:

שבעת ימים – סוכה של שבעה ותו לא, דהיינו עראי, ודייה במחיצות קלות.

(רש"י סוכה ב, א ד"ה שבעת ימים)

רש"י מסביר שרבא לומד מהפסוק "בסכת תשבו שבעת ימים" שהסוכה צריכה להיות ראויה לשבעה ימים, ולא יותר, כלומר שהיא תהיה דירת עראי. אך לכאורה, רש"י יכול היה לעצור שם, אך הוא מתעקש להוסיף את המילים "ודייה במחיצות קלות", ובכך ללמדנו שדין דירת עראי תלוי דווקא במחיצות. רבא טוען שסוכה הגבוהה מעשרים אמה מצריכה דפנות חזקות, דבר שמגדיר אותה כדירת קבע ופוסל אותה.

על פי הסבר רש"י, אביי מבין שפסול הגובה קשור לאופי הדפנות. על כן הוא מקשה שלפי שיטתו של רבא, אפילו סוכה העשויה מדפנות של ברזל, אף אם היא נמוכה מעשרים אמה, אמורה להיחשב כדירת קבע ולהיפסל.

למעלה מעשרים – צריך לעשות יסודותיה ומחיצותיה קבועין, שלא תפול.

(סוכה ב, א ד"ה למעלה מעשרים)

עד עשרים אמה דאדם עושה כו' – שפיר דמי, דודאי יש בכלל קבע עראי, והרי עשה כתורה, ועל כרחק לא הקפידה תורה על העראי אלא לשם שיעור, לתת לך שיעור בגובהה, שתהא יכולה לעמוד על ידי יתדות עראי.

(סוכה ב, א ד"ה עד עשרים אמה)

רש"י מסביר שרבא עונה על קושיית אביי ואומר שדין דירת עראי מתייחס לגובה הסוכה, כאשר חוזק היתדות הוא פועל יוצא של גובה הסוכה. סוכה הגבוהה מעשרים אמה, אין אפשרות לעשותה בלא יתדות חזקות. לכן, הקבע שבדפנות אלו מהותי, ופסולה. לעומת זאת, סוכה הנמוכה מעשרים אמה, אף אם היא עשויה מדפנות של ברזל, אינה פסולה,

1. דעת חכמים, וכך להלכה, שסוכה צריכה להיות דירת עראי (ז, ב).

מכיוון שבגובה זה יכולה הייתה להיעשות אף מיתדות קלות. לכן, סוכה הגבוהה מעשרים אמה מוגדרת כדירת קבע, והנמוכה מעשרים כדירת עראי².

תוספות מנסחים אחרת את החידוש שבדברי רבא:

וא"ת וכיון דלא חיישינן אלא שתהא ראויה לעשותה עראי ואף על פי שעושה אותה קבע א"כ אמאי אמר (תענית ב, א) גשמים סימן קללה בחג והלא יכול לקבוע הנסרים במסמרים שלא ירדו גשמים בסוכה [...] וי"ל דנהי דלא חיישינן בדפנות אי עביד להו קבע מ"מ בסככה שעיקר הסוכה על שם הסכך לא מיתכשרה עד דעביד לה עראי.

(תוספות סוכה ב, א ד"ה כי עביד)

לעומת רש"י, שהסביר למה סוכה הנמוכה מעשרים אמה עראית במהותה, תוספות מתנסחים בצורה אחרת: "לא חיישינן אלא שתהא ראויה לעשותה עראי ואף על פי שעושה אותה קבע". הם מבינים שחכמים לא קבעו כאן דין המעיד באופן אקטיבי על היות הסוכה עראית מבחינת גובהה, אלא רק מאפשר לה להיות כזו. נראה שכיוון שלשיטתם אין כאן דין אקטיבי שנגזר מהצורך של הסוכה להיות עראית, הם מוסיפים חידוש והוא דין אקטיבי שהסכך עצמו מוכרח להיות עראי, כך שיוכלו להיכנס גשמים לסוכה.

הבנה זו של בעלי התוספות מחדדת את החידוש שבדברי רש"י. לשיטתו, האפשרות שהסוכה תיבנה ממחיצות עראי היא זו שקובעת באופן חיובי שהסוכה עראית. הבנה זו תלך ותתחדד בהמשך המאמר בסוגיות השונות שבהן נדון.

ג. סוכה תחת סוכה

כך כתוב בגמרא:

תחתונה כשרה והעליונה פסולה היכי דמי כגון שהתחתונה צלתה מרובה מחמתה ועליונה חמתה מרובה מצלתה וקיימי תרוייהו בתוך עשרים.

(סוכה ט, ב - י, א)

נבאר גמרא זו על פי הגרסאות השונות המובאות בה.

נבחין תחילה בגרסת רבנו תם בסוגייתנו:

וגריס ר"ת תחתונה כשרה והעליונה פסולה היכי דמי כגון דעליונה חמתה מרובה מצלתה ותחתונה צלתה מרובה מחמתה וקיימא תחתונה בתוך כ' כלומר

2. ראוי להעיר כי באמת על פי ההנחיות ההנדסיות תקרה בגובה רב יותר זקוקה ליסודות יציבים יותר מאשר תקרה בגובה נמוך יותר. לא רק מצד גובה הקיר שצריך להגיע עד לגובה כזה, אלא גם מצד התקרה שצריכה להיתמך על ידי קירות אלו.

אבל העליונה לא חיישנין בכל ענין דקיימא ואפילו למעלה מעשרים לא מיפסלא התחתונה בהכי והיינו דקאמר הש"ס מהו דתימא ליצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר כלומר שיחשב סכך פסול מחמת דקיימא העליונה למעלה מעשרים קמ"ל דכי האי גוונא לא חשיב סכך פסול.

(תוספות סוכה ט, ב ד"ה הא קא מצטרף)

רבנו תם גורס שבמקרה זה, רק הסוכה התחתונה צריכה להיות נמוכה מעשרים אמה, אך העליונה – אין כל בעיה שתהיה גבוהה מעשרים אמה. כיוון שהסככה עשויה מחומר כשר, היא ודאי לא פוסלת את הסוכה שתחתיה, בכל גובה שהיא. אך רש"י גורס במפורש אחרת:

ה"ג [...] תחתונה כשרה ועליונה פסולה היכי דמי כגון שהתחתונה צלתה מרובה מחמתה והעליונה חמתה מרובה מצלתה וקיימי תרוייהו בתוך כ'.

(רש"י סוכה ט, ב - י, א ד"ה ה"ג)

לפי גרסת רש"י, מדויק שדווקא כאשר שני הסככים נמוכים מעשרים אמה, התחתונה כשרה, אך כאשר הסכך העליון גבוה מעשרים, הוא פוסל בכך את הסוכה שתחתיו.

כך עולה גם במפורש מלשונו בדף י, א. בגמרא שם מובאים הדברים הבאים:

תחתונה כשרה ועליונה פסולה איצטריכא ליה מ"ד ניגזר דילמא מצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר קמ"ל.

(סוכה י, א)

כך רש"י מפרש שם:

תחתונה כשרה ועליונה פסולה איצטריכא ליה – כדקיימא עליונה בתוך כ'. **מ"ד ניגזר** – למיפסל תחתונה משום זמנין דקיימא עליונה למעלה דלא מסיק אדעתיה למיחש אתחתונה משום צירוף פסול עם כשר ומדחזי לעליון חמתה מרובה סבר כמאן דליתיה הוא ולא פסיל לתחתונה קמ"ל דלא גזרינן הא אטו הא.

(רש"י סוכה י, א)

רש"י מסביר שהיה יכול לעלות בלב איש שכאשר שני הסככים נמוכים מעשרים אמה, הסוכה התחתונה תיפסל, גזרה שמא יכשירו כך גם סוכה תחת סוכה הגבוהה מעשרים אמה. הגמרא באה להשמיע שדווקא במקרה שהסוכה גבוהה מעשרים אמה היא תפסול את שתחתיה, אך כאשר היא נמוכה מעשרים אמה הסוכה שתחתיה כשרה. כך עולה מדבריו במפורש שכאשר הסכך העליון גבוה מעשרים אמה, אף כאשר חמתו מרובה מצילתו, הוא פוסל בכך את הסוכה שתחתיו.

אך לכאורה, הבנה זו קשה מאוד. רש"י, כאמור, הסביר שפסול סוכה הגבוהה מעשרים אמה נובע רק מסיבה צדדית, והיא הצורך של סוכה זו בדפנות קבע. מדוע, אם כן, הוא

סובר שסוכה זו, הגבוהה מעשרים, פוסלת את הסוכה שתחתיה, כאילן וכבית, שפוסלים את הסוכה שתחתם?

הגדרנו קודם לכן שהפסול בסוכה הגבוהה מעשרים הוא הדפנות. ועכשיו עולה לכאורה מסוגיה זו שהפסול הוא בסכך, עד כדי כך שהוא פוסל את הסכך שתחתיו.

על מנת לענות על קושי זה, נצטרך להקדים שלסכך יש שני תפקידים בסוכה. האחד, להיות קירווי הסוכה ולהצל עליה. השני הוא להגדיר את גובהה. הדפנות מגדירות את מרחב הסוכה, והסכך קובע את סוף גובהן. הגדרת הסכך את גובה הדפנות, הוא הדרך שבה הסכך פוסל את הסוכה כאשר היא גבוהה מעשרים אמה. עתה מובן שפסול סוכה הגבוהה מעשרים הוא דיין בדפנות, כאשר הסכך הוא שמגדירם כדפנות הגבוהות מעשרים אמה, דבר שזוקק את היותם חזקות וקבועות.

על פי הבנה זו ניתן להסביר את הדין שלנו. סכך הסוכה העליונה, אף על פי שהוא לא פסול בעצמו, הוא מגדיר את גובה דפנות הסוכה שתחתיו כדפנות הגבוהות מעשרים. כך שבעצם, הסוכה התחתונה מוגדרת כדירת קבע ונפסלת מכוח הסכך העליון הגבוה מעשרים, אף כאשר חמתו מרובה מצילתו³. בסוגיות הבאות נראה עוד השלכות לקביעה זו.

ד. בא למעטה

סוגיית בא למעטה עוסקת בסוכה הגבוהה מעשרים אמה, וקובעת שניתן בדרכים מסוימות להכשירה על ידי הגבהת הקרקע:

היתה גבוהה מעשרים אמה ובה למעטה בכרים וכסתות לא הוי מיעוט ואף על גב דבטלינהו לכולהו משום דבטלה דעתו אצל כל אדם תבן ובטלו הוי מיעוט וכל שכן עפר ובטלו תבן ואין עתיד לפנותו ועפר סתם מחלוקת רבי יוסי ורבנן.

(סוכה ג, ב - ד, א)

מסוגיה זו עולה קושייה חמורה על שיטת רש"י, כפי שמקובל להבינה, שהסכך פסול בעצמו. הגמרא בדף יא, ב אומרת שבסוכה יש פסול תעשה ולא מן העשוי, הקובע שמוכרח להיות מעשה אקטיבי בסכך כדי להכשירו⁴. אך בסוגייתנו, אנו רואים שאף על פי שהסוכה

3. רש"י מגדיר את פסול הסוכה התחתונה מחמת הסכך הגבוה מעשרים אמה שמעליה כ"צירוף פסול עם כשר" (ד"ה מ"ד ניגזר, שהובא לעיל). הכוונה לצירוף הסככים על פי מה שהגדרנו כתפקידים השני, שהוא קביעת גובה הדפנות. כך הדפנות המוגדרות על ידי הסככים יחד מוגדרות כדפנות הגבוהות מעשרים, והן פסולות.

4. שם מובא כך: "תניא גבי סוכה תעשה ולא מן העשוי מכאן אמרו הדלה עליה את הגפן ואת הדלעת ואת הקיסוס וסיכך על גבן פסולה". עיין שם.

פסולה כאשר היא גבוהה מעשרים אמה, ניתן להכשירה גם בעזרת מעשה שאינו בסכך, והוא הגבהת הרצפה.

הפני יהושע הזדקק לקושיה זו:

דאף לשיטת רש"י ז"ל לקמן (י, א ד"ה מ"ד ניגזר) דמשמע דמיקרי סכך פסול נמי אתי שפיר דכיון שאין הפסול בסכך עצמו אלא מחמת האויר שתחתיו אם כן ממה נפשך מיקרי שפיר עשיה, דמיעוט גופא שעושה עכשיו ממש בתחתיות האויר ואין צורך לעשות מעשה בסכך כיון שלא היה פסול מצד עצמו, כן נראה לי.

(פני יהושע סוכה דף ג, ב ד"ה שם הייתה גבוהה וכו')

הפני יהושע מתרץ שאף על פי שסכך הגבוה מעשרים אמה פוסל את הסוכה, כיוון שסיבת פסולו היא האויר שתחתיו, כלומר החלל שהוא יוצר, הקטנת חלל הסוכה היא עשייה שמכשירה את הסוכה, ולא תקף כאן דין תעשה ולא מן העשוי.

הבנה זו בדברי רש"י עולה בקנה אחד עם ביאורינו עד כה. סכך הגבוה מעשרים אמה לא מקבל שם פסול ממש, אלא זהו פסול בדפנות, שהסכך קבע את גובהן. לכן, בהקטנת חלל הסוכה אין בעיה של תעשה ולא מן העשוי, מכיוון שזהו תיקון בדפנות, שבהן לא שייך דין זה⁵.

ה. הוצין

הגמרא עוסקת במקרה שהסכך גבוה מעשרים אמה ויורדים עליהם התלויים בענפי הסכך אל מתחת לגובה זה:

היתה גבוהה מעשרים אמה והוצין יורדין בתוך עשרים אמה אם צלתם מרובה מחמתם כשרה ואם לאו פסולה.

(סוכה ד, א)

הגמרא אומרת שבמקרה שהעלים היורדים מהסכך מגיעים לגובה הנמוך מעשרים אמה וצילתם מרובה מחמתם, הסוכה כשרה.

5. ובהתאם לקביעת רש"י בסוגיית החוטט בגדיש (טז, א ד"ה אבל): "בדפנות לא אמרינן תעשה ולא מן העשוי". עיין שם. עם זאת, אפשר להציע הצעה אחרת, שתיקון זה נחשב תיקון בתפקיד השני בסכך, אותו הצגנו בפרק 'סוכה תחת סוכה', והוא קביעת גובה הדפנות. על פי הסבר זה, מיעוט החלל מתקן את תפקידו השני של הסכך וכך הוא נחשב למעשה בסכך, וכך אין כאן פסול תעשה ולא מן העשוי.

רש"י מבאר את יסוד הכשר סוכה זו:

כשרה – דמנין עשרים מהן ולמטה.

(רש"י סוכה ד, א ד"ה כשרה)

לכאורה, עולה מסוגיה זו קושיה חמורה. עמדנו על כך שהפסול בסוכה הגבוהה מעשרים אמה נובע מהצורך שלה בדפנות חזקות וקבועות. בסוגיה זו, אף על פי שההוצין נמוכים מעשרים אמה, הם עומדים רק בזכות דפנות הגבוהות מעשרים אמה. איך הסוכה לא נפסלת בכך? על סמך מה מחדש רש"י שבמקרה זה מחשבים את גובה הסוכה רק מגובה ההוצין לרצפה?

על פי ביאורנו, יבואו דברים על מקומם. כבר הסברנו שפסול הסוכה הגבוהה מעשרים אמה הוא פסול בדפנות, כאשר הסכך הגבוה מעשרים אמה קובע את גובהן. כך צריך להסביר גם את סוגייתנו. כאשר צל ההוצין מרובה על חמתם, הם מוגדרים כסכך הסוכה. לאחר שהוגדרו כסכך הסוכה, הם מגדירים את סוף דפנות סוכה זו ככאלו הנמוכות מעשרים אמה, ובכך מכשירים את הסוכה.⁶

למעשה, אנו רואים את ההוצין הנ"ל כ'סככה' של הסוכה בתפקידו השני, לאור שיש בידו כוח לתפקד ככזה אף בתפקידו הראשון. רוצה לומר, כיוון שסכך ההוצין יכול לתפקד כ'נותן צל' לסוכה בפני עצמו, אנו מחשיבים אותו כסוף תחומן של הדפנות אף אם על מנת להחזיק את הענפים מהן נמשכים ההוצין הן צריכות להיות גבוהות מעשרים אמה. ממילא, הדפנות הקובעות את תחום הסוכה הן רק הדפנות המגיעות עד גובה סכך ההוצין, ואם אלו נמוכות מעשרים אמה – הרי זו סוכה כשרה.

ו. דין 'פסל היוצא מן הסוכה'

הגמרא מביאה ברייתא שמלמדת דין חדש, פסל היוצא מן הסוכה:

תנא פסל היוצא מן הסוכה נידון כסוכה מאי פסל היוצא מן הסוכה אמר עולא קנים היוצאים לאחורי סוכה. והא בעינן שלש דפנות בדאיכא והא בעינן הכשר סוכה בדאיכא והא בעינן צלתה מרובה מחמתה בדאיכא. אי הכי מאי למימרא מהו דתימא הואיל ולגוואי עבידי ולבראי לא עבידי אימא לא קא משמע לך. רבה ורב יוסף אמרי תרווייהו הכא בקנים היוצאים לפנין מן הסוכה ומשכא ואזלא חדא דופן בהדייהו [...] רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן לא נצרכה אלא לסוכה שרובה צלתה מרובה מחמתה ומעוטה חמתה מרובה מצלתה [...] רבי

6. עיקר הסכך שמעל ההוצין מוגדר כהמשך אותו הסכך, וכמו שהתנסח הרמב"ם (שופר וסוכה ולולב ד, ג): "אם היתה צלתן מרובה מחמתן יחשבו כג עבה וכשרה". ואין מכאן קושי לסוגיית סוכה תחת סוכה, שלפיה הסוכה העליונה פוסלת את התחתונה, מכיוון ששם אין מדובר בסכך אחד רצוף.

אושעיא אמר לא נצרכה אלא לסכך פסול פחות משלשה בסוכה קטנה ומאי יוצא יוצא מתורת סוכה.

(סוכה יט, א)

הגמרא מביאה ארבע דעות של אמוראים בנוגע לדין מחודש זה.

הסברם של רבה ורב יוסף הוא שכאשר שתיים מתוך שלוש הדפנות של הסוכה תוחמות חלק מסוים בסכך, כאשר הדופן השלישית קצרה ולא מגיעה עד לחלק זה, סכך זה כשר גם כן ונחשב לחלק מן הסוכה.

הסברו של רבה בר בר חנה בשם רבי יוחנן הוא שכאשר חמתו של חלק מסוים בסכך מרובה על צלתו, הסוכה כשרה אם צל הסכך של הסוכה כולה מרובה על חמתו.

הסברו של רבי אושעיא הוא שבסוכה של שבעה על שבעה טפחים, סכך פסול ברוחב פחות משלושה טפחים לא פוסל את הסוכה.

עולא סובר שבמקרה שיוצאים חלקי סכך אל אחורי הדופן האמצעית של הסוכה ביחד עם שתי הדפנות האחרות, גם סוכה זו כשרה. בתנאי שיש לה שבעה על שבעה טפחים.

אלו הן ארבע השיטות בהבנת דין פסל היוצא מן הסוכה בקצרה. נפנה לעיין לעומק בשיטת עולא ובשיטת רבה ורב יוסף.

1.1. שיטת עולא

על הסברו של עולא הגמרא מביאה את החידוש שבדבר. רש"י מסביר את דברי הגמרא, למה היה עולה בדעתנו שהקנים היוצאים לאחורי הדופן לא נחשבים לסכך כשר:

לבראי לא עבידי – דופן אמצעי זה לא לכך נעשה, וגם שבצדדין תחלתן לשם סוכה נעשו, אלא שהקנים דופן אמצעי לתוכן [אחר] שראה שהיתה דייה בכך.

(רש"י יט, א ד"ה לבראי לא עבידי)

רש"י מסביר שמכיוון שהדופן נעשתה בשביל תוך הסוכה, אותו גם תוחמות שתי הדפנות האחרות, היה אפשר לחשוב שהקנים היוצאים לאחורי הדופן לא נחשבים לסכך כשר.

התוספות נוקטים בהסבר אחר לדברי הגמרא:

לבראי לא עבידי – נראה דאקנים היוצאים לאחורי סוכה קאי ואית ספרים דגרסי בהדיא מהו דתימא הני קנים לגוואי עבידי לבראי לא עבידי ס"ד לפוסלה לפי שאינה עשויה לצל קמ"ל דכשרה.

(תוספות יט, א ד"ה לבראי לא עבידי)

תוספות סוברים שלא מדובר על הדופן שנעשתה לצורך הסכך שבתוך הסוכה, אלא על הקנים שנעשו לצורך פנים הסוכה, ולא לצורך חלקם שיוצא החוצה. מסיבה זו חלק זה של קנים אלו לא כשרים לסכך, מכיוון שהוא לא נעשה לצל.

נראה שרבנו חננאל נקט בגישת אמצע:

תנא פסל היוצא מן הסוכה נידון כסוכה. ואוקימנא קנים היוצאין מן הסוכה לאחורי הסוכה ויש בהן ז' טפחים שיעור סוכה קטנה מהו דתימא הני דפנות הואיל ולגואי עבידי לבראי לא עבידי פסולה קמ"ל כיון דלשם צל בעלמא עבידו כשרה.

(רבנו חננאל סוכה יט, א)

לכאורה, רבנו חננאל מבאר את הסברה הראשונית של הגמרא, למה ייפסלו קנים אלו, כרש"י, שדפנות אלו נעשו לצורך תוך הסוכה, אך מסביר את מסקנת הגמרא בצורה שתענה על הסברה הראשונית לפי גישת תוספות, שחלקי הסכך היוצאים לאחורי סוכה כשרים, מכיוון שנעשו לצל.

אך לאחר עיון, נראה שדברי רבנו חננאל עולים בקנה אחד עם שיטת רש"י. ביארנו שלרש"י, לסכך יש שני תפקידים. אחד מהם הוא לקבוע את גובה הסוכה. עמדנו על כך שהסכך קובע ומגדיר את גובה הדפנות. כך ביארנו שדין סוכה הגבוהה מעשרים אמה הוא דין בדפנות. אך תפקיד אחר של הסכך הוא להצל ולקרות. בשביל להיות קירוי ולהצל, צריך שטח שיוגדר כשטח המקורה. שטח זה מוגדר על ידי הדפנות. כך מוסברת המחשבה הראשונית של הגמרא. ניתן היה לומר שמכיוון שהדופן האמצעית נעשתה לצורך פנים הסוכה, אין היא נחשבת כתוחמת גם את החלק שמאחוריה. לכן, במקרה זה, אין הסכך מצל על מקום מתוחם ומוגדר, וממילא הוא לא נעשה לצל. הגמרא מלמדת שאף על פי שהדופן האמצעית נעשתה לפנים הסוכה, היא נחשבת כתוחמת גם את החלק שמאחוריה, ובכך מגדירה את קני הסכך שיוצאים לאחוריה ככאלו שנעשו לצל, ובכך מכשירם.

עתה נעייין בהבנת רש"י בשיטת רבה ורב יוסף ובמימוש השיטה בסוגיית איצטבא.

2. שיטת רבה ורב יוסף

הגמרא מביאה שניתן להכשיר סוכה הגבוהה מעשרים אמה על ידי איצטבא:

היתה גבוהה מעשרים אמה ובנה בה איצטבא כנגד דופן האמצעי על פני כולה ויש בה הכשר סוכה כשרה.

(סוכה ד, א)

איצטבא היא במה, המגביהה את רצפת הסוכה. הגמרא מחייבת שבשטח האיצטבא יהיה הכשר סוכה, שהוא גודל שבעה על שבעה טפחים.

רש"י סובר שמתוך כך שאיצטבא זו היא סוכה כשרה, היא מכשירה את יתר הסוכה, אף את החלקים בהם הסכך גבוה מעשרים אמה, בעזרת דין פסל היוצא מן הסוכה.

כשרה – כל הסוכה, שיש לה שלש דפנות, והאי הכשר סוכה אפילו מן האיצטבא והלאה, דמנינן חללה מראש האיצטבא ומעלה, ונמצא דופן אמצעי כולו כשר, ודפנות הצדדים ברחב האיצטבא הוכשרו בה – הרי כאן סוכה קטנה כשרה, ואמרינן לקמן (סוכה יט, א) פסל היוצא מן הסוכה נידון כסוכה, ומפרשין ליה: אם יש הכשר סוכה ביחד, ועוד יש בסוכה משם והלאה פסל, היינו סכך העשוי בפסולת גורן ויקב, שזהו דרכן ליעשות, ויוצא מהכשר סוכה, שאין לו הכשר דפנות – נידון כסוכה, הלכך, כל הסוכה כמות שהיא גדולה כשרה.

(רש"י סוכה ד, א ד"ה כשרה)

הסברנו לעיל ששיטת רבה ורב יוסף בדין 'פסל היוצא מן הסוכה' קובעת שכאשר רק שתיים מתוך שלוש הדפנות של הסוכה תוחמות חלק מסוים בסכך, סכך זה כשר גם כן ונחשב לחלק מן הסוכה, אף אם הדופן השלישית קצרה ולא מגיעה עד לחלק זה.

רש"י כותב שכאשר האיצטבא מכשירה חלק מן הסוכה, המוקפת משלוש דפנות, כל הסוכה מוכשרת בכך, מדין 'פסל היוצא מן הסוכה' על פי שיטת רבה ורב יוסף. אך לא ברור איך מקרה זה, שבו אנו רוצים להגדיר את כל הסוכה ככשרה בעזרת חלק אחד, דומה לשיטתם של רבה ורב יוסף, העוסקת במקרה שהסכך שמוגדר כ'פסל היוצא מן הסוכה' מוקף בעזרת שתי מחיצות.

ובאמת הרי"ד התקשה בפירושו של רש"י:

פירש המורה כשירה כל הסוכה כולה, ואפי' מן האצטבא והלאה, ודימה אותה לפסל היוצא מן הסוכה שנידון כסוכה, ואף על פי שאין בו הכשר דפנות. וקשיא לי, והא מוקמי' לה לקמן פסל היוצא מן הסוכה דאית ליה הכשר דפנות אלא דלא מוכחא מילתיה כולי האי ומשום הכי תדון כסוכה, אבל הכא דמן האצטבא והלאה גבוהה יותר מעשרים מהיכא תיתי לן לאכשורה, אילו סוכה המסוככת חציה בסכך כשר וחציה בסכך פסול מי נפיק ידי חובתיה, הכא נמי דכל למעלה מכ' אמה סכך פסול הוא, וכשפודין של ברזל דמי.

(פסקי רי"ד סוכה ד, א)

הרי"ד הבין מדברי רש"י בסוגיית סוכה תחת סוכה, שסכך סוכה הגבוהה מעשרים אמה, פסול כאבנים וכברזל. על פי תפיסה זו, הוא מקשה איך ניתן להכשיר את החלק בסוכה בו הסכך פסול מחמת גובהו, בעזרת חלק הסכך שמעל האיצטבא? הרי לא מצינו שסכך שחלקו פסול מוכשר בעזרת חלק הסכך הכשר!

הרא"ש הציע תירוץ לקושי זה:

נ"ל לקיים פירוש רש"י דהא דאמרינן לקמן גבי פסל היוצא מן הסוכה נידון כסוכה ומשכה חד דופן בהדיה מדקרי ליה פסל היוצא מן הסוכה על כרחין שאר שתי הדפנות לא שייכי להאי יוצא דאי שייכי ליה הרי יש ב' מחיצות שלימות ואחת קצרה כדין הכשר סוכה ובכלל הסוכה הוא אלא כדפרשינן לקמן דאחר שעשה מחיצה השלישית ארוכה באורך סוכתו אע"פ שהיה לו די בז' טפחים גלי בדעתיה מה שאינו בין ב' המחיצות אינו בכלל סוכתו ואין לפסל היוצא אלא מחיצה אחת אפילו הכי נידון כסוכה ועוד הא אמרינן לקמן לחד פירוש אם רובה צלטה מרובה מחמתה ומיעוטה חמתה מרובה מצלתה מותר לאכול בה אף באותו מיעוט אע"פ שאינה מסוכך כהילכתה ומה שהקשה מסוכה שחציה סכך פסול לא דמי דסכך למעלה מכ' לא מיקרי סכך פסול כדפירש ר"ת כיון דמין כשר הוא ואינו נפסל אלא מחמת גובהה הלכך כיון דמקצתו כשירה אידך נידון כפסל היוצא מן הסוכה.

(פסקי רא"ש סוכה א, ג)

הרא"ש מסביר שדין פסל קובע שניתן להכשיר חלקי סוכה שבהם רק דופן אחת תוחמת את דופן הבסיס, והסכך ממשיך לאורך ללא שתי הדפנות שלצדדיו. הוא נעזר אף בשיטת רבה בר בר חנה בשם רבי יוחנן, הקובעת, כאמור, שניתן להכשיר את חלקי הסוכה שלא מסוככים כראוי, בעזרת חלק אחר שמסוכך כראוי, כאשר בסך הכולל צל הסכך מרובה מחמתו⁷. הוא סובר שכך גם כאן, ניתן להכשיר את חלקי הסוכה הגבוהים מעשרים אמה על ידי הכללתם עם החלק שבו האיציטבא, שם הסכך נמוך מעשרים אמה. הרא"ש מוסיף ומבאר שסכך הגבוה מעשרים לא פסול כאבנים וכברזל, ולא כמו שכתב הרי"ד.

אך עולה קושי על פירושו של הרא"ש. הוא נעזר בשיטתו של רבה בר בר חנה בדין פסל, כאמור. אך לשיטתו של רבה בר בר חנה, ניתן להכשיר את חלקי הסכך שאינו מסוכך כראוי, בעזרת צירופו עם הסכך המסוכך כראוי והחשבתם כמכלול אחד. אך משיטה זו קשה ללמוד לעניינינו, מקום בו אנחנו מכשירים סוכה שלמה שבה הסכך גבוה מעשרים, בעזרת חלק קטן בו הסכך נמוך מעשרים אמה. מסיבה זו, הרא"ש נעזר בשיטתו של רבנו תם, שסכך הגבוה מעשרים אמה אינו מוגדר כסכך פסול, ולכן יכול להיחשב כפסל היוצא מן הסכך הנמוך מעשרים, אף כשחלקו גדול יותר. אך כמו שראינו בסוגיית סוכה תחת סוכה, שיטת רבנו תם אותה מביא הרא"ש, נובעת מגרסה אחרת בגמרא שם, ובכך מביאה למסקנה שונה מזו של רש"י. הדרך המקובלת בשיטת רש"י היא שהוא חולק נחרצות על דברים אלו של רבנו תם, ושהסכך לדידו פסול כאבנים וכברזל. אמנם הצענו בסוגיה שם שרש"י סובר שהסכך לא פסול כשלעצמו, אך הסברנו שהסכך מגדיר את גובה הדפנות שתחתיו ככאלו

7. כך ביאר הרא"ש את שיטת רבה בר בר חנה בסוגיית פסל (א, לד): "כשתצטרף יחד הצל והחמה של כל הסוכה תהיה צלטה מרובה מחמתה משהו".

הגבוהות מעשרים, ובכך פוסל את החלק הזה שבסוכה. על כן, חוזרת השאלה, איך ניתן להכשיר את הסוכה כולה בעזרת החלק שבו האיציטבא?

על כן, נציע הסבר אחר לדברי רש"י, שאותו שמעתי מפי מורי הרב בצלאל דניאל.

כאשר מעיינים שוב בדברי רש"י ניתן לשים לב לדגש הגדול על הכשר הדפנות שנעשה על ידי האיציטבא. ניתן להציע שהחידוש בדין פסל אינו המשכת הסכך מן הסוכה בעלת הכשר סוכה, לסכך היוצא ממנה, אלא החידוש הוא שממשיכים את הדופן הקצרה בהתאם לדופן הארוכה המקבילה לה. על פי הבנה זו, ניתן להציע שאף כאן, לאחר שהוכשרו הדפנות בחלק שבו האיציטבא, ניתן להמשיכן אל החלק בדפנות בו הן גבוהות מעשרים אמה, ולהגדירו כהמשך אותה הדופן הכשרה, הנספרת מגובה האיציטבא. בכך הדפנות כולן מוגדרות כנמוכות מעשרים אמה, והסוכה כולה כשרה.

כך הולך שוב רש"י לשיטתו, שהפסול וההכשר בגובה המקסימלי של הסוכה, הם דינים בדפנות, כך שבעזרת דופן שמוגדרת ככשרה מבחינת גובהה, ניתן להמשיכה לדופן אחרת, ולהגדיר אותה גם כן כדופן הנמוכה מעשרים אמה, ובכך להכשיר את הסוכה.

עתה נבקש לעיין בהמשך סוגיה זו, שממנה נוכל לדייק עוד את שיטת רש"י.

ז. איציטבא

בהמשך סוגיית איציטבא, הגמרא מבארת שניתן להכשיר סוכה בעלת איציטבא אף כאשר האיציטבא רחוקה מן הדפנות, בעזרת דין דופן עקומה:

היתה גבוהה מעשרים אמה ובנה בה איציטבא כנגד דופן האמצעי על פני כולה ויש בה הכשר סוכה כשרה. ומן הצד אם יש משפת איציטבא לכותל ארבע אמות פסולה פחות מארבע אמות כשרה. מאי קא משמע לן דאמרינן דופן עקומה [...] קמ"ל.

(סוכה ד, א)

רש"י מבאר כיצד מוכשרת הסוכה בעזרת דין דופן עקומה:

פחות מד' אמות כשרה – שאף הוא הוכשר על ידה דקי"ל הלכה למשה מסיני דמכשרי סוכה על ידי עקימת דופן עד ארבע אמות חסר משהו ורואין סכך העליון המחובר לדופן הרחוק כאילו הוא מן הדופן עצמו ועקום עד כנגד שפת האיציטבא וכאן מודדין את גובהן משפת האיציטבא ולמעלה ואף על פי שמתחתיו נמשך כלפי חוץ הואיל וראשו אינו כלה ע"כ זהו גובה חללה והרי נתמעט חללה מתחתיו.

(רש"י סוכה ד, א ד"ה פחות מד' אמות כשרה)

רש"י מבאר שדין דופן עקומה קובע שחלק מן הסכך יכול להיות מוגדר כהמשך הדופן, עד לאורך של ארבע אמות. כך גם באיצטבא, במקרה שהאיצטבא רחוקה מדפנות הסוכה, יש צורך לקרב את הסכך שמעל האיצטבא לדפנות בעזרת דין דופן עקומה, כך שהסכך הגבוה מעשרים יוגדר כהמשך הדופן.⁸

על פי הסבר זה, עולה קושי על שיטת רש"י בגובה הסוכה. במצב שבו גובה הדופן שמונה עשר אמות, ועוד שלושה אמות של הסכך מצטרפים אליו, אורך הדפנות גדול מעשרים אמה, וראוי היה שתיפסל הסוכה לכאורה. לפני שנענה על קושי זה נציג קושי נוסף.

בהמשך, הגמרא דנה בהכשרת סוכה הנמוכה מעשרה טפחים:

היתה פחותה מעשרה טפחים וחקק בה כדי להשלימה לעשרה אם יש משפת חקק ולכותל שלשה טפחים פסולה פחות משלשה טפחים כשרה. מאי שנא התם דאמרת פחות מארבע אמות ומאי שנא הכא דאמרת פחות משלשה טפחים. התם דאיתיה לדופן פחות מארבע אמות סגיא הכא לשוויי לדופן פחות משלשה טפחים אין אי לא לא.

(סוכה ד, א-ב)

הגמרא עוסקת באדם שחפר ברצפת הסוכה כדי להנמיכה ולעשות את גובה הסוכה לעשרה טפחים. הגמרא אומרת שכאשר החפירה רחוקה עד שלושה טפחים מהכותל, הסוכה מוכשרת בכך, וכאשר היא רחוקה יותר מכך – לא.

הגמרא שואלת מדוע במצב זה לא שייך דין דופן עקומה, שיאפשר מרחק של עד ארבע אמות מהחפירה לכותל. היא עונה שדין דופן עקומה תקף רק כאשר ישנה דופן.

רש"י מבאר את דברי הגמרא הללו:

התם דאיכא שם דופן עליו דכל דופן שאינו פחות מ' שמו דופן ואפילו גבוה עד לרקיע הלכך עד ארבע אמות חסר משהו אנגמריה רחמנא למשה דופן עקומה.

(רש"י סוכה ד, א ד"ה התם דאיתיה לדופן פחות מד' אמות)

8. כך גם בד"ה פחות מארבע אמות כשרה: "שדופני הבית נעשין לה דפנות והתקרה פסולה המפסקת בינתיים רואין אותה כאילו הוא מן הדופן ונעקם הדופן עד כאן ואין כאן סכך פסול אלא דופן ומחובר לסכך כשר" וכן ב-יז, א ד"ה אם יש מן הסיכוך: "רואין תקרת הבית כאילו היא דופן שנעקם למעלה". מכל אלו רואים בבירור שרש"י מבין שדין דופן עקומה קובע שחלק מן הקירוי מוגדר כהמשך הדופן, ולא שמתייחסים אל הדופן עצמה כעקומה באופן שמקרב אותה אופקית לסכך.

פחות מ' אין שם דופן עליו אלא השתא הוא דבעינן לשוייה דופן הלכך במה שאינו דופן לא אגמרי' רחמנא דהא דופן עקומה אגמרי' והאי לאו דופן היא והלכך פחות מג' טפחים בכל דוכתא לבוד הוא שפיר דמי ואי לא לא.

(רש"י סוכה ד, ב ד"ה הכא)

רש"י מסביר שמחיצה הנמוכה מעשרה טפחים אינה מקבלת שם דופן, ולכן לא שייך בה דין דופן עקומה. לכן, כאשר הסוכה נמוכה מעשרה טפחים, לדופן אין עוד שם דופן, ואי אפשר להשתמש בדין דופן עקומה כדי לעשותה דופן

על פי הדברים האלו נראה שאפשר לענות על קושייתנו שהבאנו לעיל. כמו שכבר ביארנו לעיל, כדי להגדיר את הסכך כמקרה וכמצל על אזור מסוים, יש צורך לתחום אותו על ידי דפנות. כאשר דפנות הסוכה לא גבוהים עשרה טפחים, אין הן נחשבות לדפנות ואינן תוחמות שטח מסוים עליו יקרה ויצל הסכך. כפי שכבר ביארנו, הסכך הוא זה שמגדיר וקובע את גובה הדפנות של הסוכה. מסיבה זו, דין דופן עקומה לא יכול לשנות את גובהן של הדפנות, ובכך להגדירן כדפנות התוחמות את השטח עליו מקרה ומצל הסכך, כל עוד הסכך נמוך מהגובה המזערי של דפנות.

כך גם ניתן לענות על הקושיה שהעלינו קודם לכן, איך כאשר הצירוף של גובה הדופן עם אורך הדופן העקומה גבוה מעשרים, הסוכה כשרה? דין דופן עקומה מגדיר את הדופן כקרובה יותר לסכך, אבל הוא לא מוסיף לגובה הדופן, מכיוון שגובה הדופן מוגדר על ידי הסכך.

אם כן, ראינו שהסכך מגדיר את גובה הדפנות ופוסלן כאשר הוא גבוה מעשרים אמה. לחילופין, נוכחנו לגלות שהדפנות מגדירות את הסכך ככשר, בכך שהן תוחמות שטח מסוים ומגדירות את הסכך כמקרה ומצל עליו.

ה. סיכום

בפתיחת מסכת סוכה, רבא מסביר שסוכה הגבוהה מעשרים אמה פסולה משום שסוכה היא דירת עראי. בעזרת עיון בפירוש רש"י על דברי רבא אלו, וכן בדבריו בכמה סוגיות שונות במסכתנו, עמדנו על שיטתו הייחודית של רש"י בהלכה זו. הסקנו שלשיטתו דין זה הוא דין בדפנות, הנובע מהסכך. ביארנו שהסכך ממלא שני תפקידים בסוכה, הוא משמש כקירוי הסוכה אך גם כמגביל וכקובע את גובה הדפנות. בהמשך, ראינו שבאופן סימטרי, תפקיד הדפנות הוא לתחם ולהגדיר את שטח הסוכה שעליו יקרה ויצל הסכך. מדברים אלו עולה שהסכך והדופן אינם שני דינים שונים אלא גם בעלי תלות מהותית אחד בשני. הסוכה כקונסטלציה הלכתית איננה מבנה בו כל חלק נפרד לעצמו אלא מבנה אחד הקשור בזיקה אדוקה בין כל חלקיו.